

Предраг Ј. Мутавџић*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду**

811.14'06'373.45 ; 811.163.41'373.45 ;
811.512.161'373.45
doi 10.18485/analiff.2015.27.2.12

Војкан В. Стојичић
Филолошки факултет
Универзитета у Београду
Anastassios L. Kampouris
Faculty of Philosophy University of Patras

ТУРЦИЗМИ КАО КЉУЧНЕ КОМПОНЕНТЕ У ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА У САВРЕМЕНОМ ГРЧКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА СРПСКИ¹

Основни задатак нашег рада био би да покушамо да установимо, преко контрастивног сагледавања фразеологизама у грчком, као полазном, и српском, као циљном језику, колико су грчке фразеолошке јединице које садрже турцизме као своје кључне компоненте еквивалентне српским фразеологизмима, са једне стране, те да утврдимо степен и могућност њиховог преношења, са друге. Из наше анализе се увиђа да углавном преовлађује нулти степен подударности између грчких и српских фразеологизама, што је и очекивано, уколико имамо у виду да је сваки језик у различитом обиму примио и инкорпорирао турцизме, али и неочекивано, с обзиром на то да је на Балканском полуострву присуство Турака, у односу на све остале освајаче, било најдуже и да је оставило најдубље трагове на свим пољима, укључујући и лексичке и језичке.

Кључне речи: турцизми, савремени грчки, српски, позајмљивање, преводни еквиваленти.

---

* Поштанска адреса: Филолошки факултет, Катедра за неохеленске студије, Студентски трг 3, 11000 Београд. Контакт (e-mail): predrag.mutavdzic@fil.

** Рад који се овде објављује представља знатно проширену и допуњену верзију реферата поднетог на Петом конгресу *Примењена лингвистика данас - Нове тенденције у теорији и пракси*, одржаном на Филозофском факултету у Новом Саду од 27. до 29.11.2015. године.

1 Рад је написан у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

1. Уводно разматрање

За разлику од балканских народа и Англосаксонаца, који, као нације, никада нису чиниле део исте друштвене заједнице², Турци и балкански народи јесу. У току њихове постепене друштвено-хијерархијске, културне, цивилизацијске, па и религијске симбиозе долазило је до непосредног додира једног и другог становништва, при чему су се, као сасвим природна последица, одвијала и бројна језичка преплитања. Отуда у грчкој и српској лексици страног порекла једно од најзначајнијих места заузимају позајмљенице из турског или турцизма³, прецизније речено оријентализми, који, као један свеобухватнији појам, укључују речи како из турског тако и из других оријенталних језика, персијског (фарси⁴) и арапског, које су се посредством турског прошириле не само у балканске језике него и у један број европских и других светских језика, без обзира да ли је реч о социолингвистичкој класификацији на такозване мале или на велике. Посебно је питање од када улазе турцизми у балканске језике. На њега сасвим поузданог одговора нема. Једно опште лексикографско мишљење (Ресо, 2007: 279) каже да се о турцизмима у балканским језицима може говорити од почетка XV столећа, односно од тренутка када су све средњовековне балканске државе потпале под Турке Османлије и када су се балканска друштва нашла у почетној фази симбиозе са великим корпусом оријенталне културе и оријенталих језичких таласа који су долазили на Балкан, понајпре из правца Блиског и Средњег истока. Према историјским подацима, сусрет Срба са Турцима, и то као вој-

2 Истине ради, требало би напоменути да су Јонска острва (грчки: *Ιόνια νησιά*) током XIX столећа била кратко у саставу Велике Британије, од 1809. (званично од 1815) па до 1864. године када их је британска круна уступила Грчкој. Међутим, утицај Енлеза, ма колико он био присутан, ипак није могао битније пореметити нити променити већ постојећи доминантан италијанско-млетачки који је већ био добро инкорпориран у грчку основу. Историјски посматрано, Јонска острва су се налазила у саставу Млетачке републике од 1204. до 1787. када су прешла у француске руке одмах по њеном укидању.

3 *τουρκικές λέξεις, τουρκικά δάνεια*.

4 Било би занимљиво овде напоменути да се у савременом грчком назив персијског језика - фарси - употребљава и као прилог, и то у позитивном (афирмативном) значењу да би се подвукло нечије савршено/ одлично знање страног језика (*Ο Μάρκο είναι απίστευτος. Μιλάει φαρσί ελληνικά* = Марко је невероватан. Говори грчки савршено).

ницима плаћеницима, збио се далеко раније: краљ Милутин имао је у својој служби 1309. године 1500 турских војника (копљаника и коњаника) који су се у биткама показали далеко поузданијим од српских војника, пошто су одлично познавали византинску тактику (Ђоровић, 2001: 173)⁵. Иако су ово били тек незнатни додири, они би се могли сматрати, барем када је реч о почетним односима између Срба и Турака, први непосредни. Историја, такође, открива да су Словени, самим тим и Срби, долазили у додире са различитим турско-татарским народима – Печенезима, Аварима, Хунима, Узима и Куманима – још пре доласка Турака на Балкан. Уз снажне културне упливе, постојали су и они језички. Тако су, на пример, из језика Авара у безмало све словенске језике ушле речи *медовина*⁶, *сѣрава*⁷ и *комовица*⁸ (Дерфер, 1986: 85), а у српском се још дуго задржала и реч *кагуна*⁹ коју је Вук Караџић уврстио у свој *Рјечник српског језика* из 1818. године као турцизам.

Начелно говорећи, под називом турцизми, као најшире увреженим појмом у свим балканским језицима, али и у јерменском, на пример, подразумевају се управо речи преузете из сва три наведена оријентална¹⁰ језика. Додатно, турцизми подразумевају и један посебан лексички фонд с основицом на арабизмима кога чине исламизми, односно речи и појмови који се односе на религијски живот и обичаје муслимана, са једне стране, те на правну сферу и свакодневни живот, са друге. Из свега реченог, увиђа се да је назив турцизми, по свом

5 Ови Турци су се првобитно налазили у служби Каталонаца и борили су се против Византинаца, а како их ови нису плаћали, пребегли су српском краљу који их је прихватио и обилато наградио за војне заслуге.

6 Ово алкохолно пиће, на аварском *medos*, прихватили су касније Словени као своје.

7 Првобитно је значила „обредна трпеза на гробу“.

8 Реч потиче од аварске речи *kamon* (у значењу „напитак од јечма“) - у јужнословенским језицима се до данас сачувала у облику *коми́на*, а у Србији као (ракија) *комовица*.

9 Код Авара реч *katun* означавала је „жену од угледа“. У савременом турском *hatun* означава „даму“, односно жену у најширем погледу. У време Османлијског царства је то био хонорифик за жену, с обзиром на то да се њиме означавала или „дворска дама“ (у том погледу је његов енглески пандан *lady*) или „госпођа“ (француски *madam*).

10 Под општим називом оријентални (или источњачки) језици означавају се у лингвистици сви они језици који се говоре (или су се говорили некада) на Блиском, Средњем и Далеком истоку. На Балканском полуострву се углавном односи на нама историјски и културолошки блиске језике, на турски, арапски те персијски.

карактеру, вишезначан, пошто је њиме означено само спољње семантичко поље – дакле, извршено је поистовећење са Турцима као њиховим главним проносиоцима – док је њихово унутрашње семантичко поље остало различито и веома издиференцирано¹¹.

За разлику од осталих балканских језика, грчки језик је несумњиво био најдуже изложен утицајима и турског и оријенталних језика. Овде имамо на уму постепена арапска и потоња турска освајања византинских блискоисточних територија у распону од VII до XV столећа¹². Оно што бележе историјски извори јесте да су се прве за-

11 Требало би напоменути да нису сви оријентализми турцизми, иако се тако представљају у већини речника. Данашње уобичајене речи у већини језика света, попут *адмирал*, *алкохол*, *еликсир* и *џицама*, су арабизми који су ушли у све европске језике преко француског и средњевековног латинског. Понекад су путеви преузимања оријентализама ишли сасвим неочекивано: арапска реч *факир* (ар. *faqīr*), која изворно означава „сиромаха“, „убогот човека“, у исламском свету је временом попримила посебну конотацију „аскетски муслимански суфиста на Средњем истоку и у Јужној Азији“. Дошавши на Индијски потконтинент, ова реч се из персијског пренела у језик урду, доживевши знатну промену свог значења и поставши именитељем „уличног просјака“ и „хинду монаха“. Урду је један од двадесет три званично признатих језика Индије и, по својој структури, веома је близак хиндију. Сходно наводима Браса (Brass, 2005), одмах по успостављању енглеске владавине под британским раџом (односно, британским вице-краљем) 1837. године, урду је, заједно с енглеским, добио статус званично признатог језика у Индији, чиме је за релативно кратко време потиснуо из употребе како персијски тако и низ локаних индијских језика. По енглеском освајању Индије ушла је у енглески (енг. *fakir*) у значењу које је и данас најзаступљеније у бројним европским језицима - „индијски религиозни монах аскета који проси тражећи милостињу док изводи различите акробатске вештине“. Са друге стране, у турском се вокабулару усталила реч *фукара* (тур. *fukara*), иначе позната у свим балканским језицима искључиво у негативној (вулгарној) конотацији, која није ништа друго до облик множине именице *факир*. Тако се од једне изворне речи дошло временом до двеју потпуно различитих речи које, на први поглед, између себе ништа заједничко немају. О етимологији речи фукара у енглеском може се видети више на: <http://dictionary.reference.com/browse/fakir>.

12 Био је то период када су се Византинци сусрели са новом расом, Сараценима (Σαρακηνοί), на географском подручју од Багдада, Мале Азије до Јерусалима и Египта. У међувремену први значајнији додир између Грка и Турака одиграо се у бици код места Манцикерта 1071. године, када су Турци поразили византијску војску и када су отпочели постепено освајање Мале Азије (у потпуности довршено 1300. године (Острогорски, 1996: 459; Λεβενιώτης, 2008)), при чему је „у анадолијским провинцијама турски први пут постао језик администрације и књижевности“ (Inalcik, 2003: 7).

бележене турске речи у грчким текстовима појавиле у делима позно-византинских аутора тек након турског освајања¹³, док је број општих речи био веома незнатан (Χατζιδάκις, 1905: 82). За непуна три наредна столећа Турци су запосели све византинске територије¹⁴ које су се до Првог балканског рата 1912. године налазиле у саставу Турског царства – Солун и Егејска Македонија су тада, као последња ослобођена грчка подручја, припојена Краљевини Грчкој¹⁵. Како је реч о једном изузетно дугом периоду¹⁶ инфилтрација турцизама вршила се на три начина:

- а) са једне стране, утицаји су долазили непоредно преко бројних говорника турског (и оријенталних) језика настањених на територији некадашњег Византијског царства;
- б) са друге стране, знатни утицаји потицали су од војске и целокупне државне администрације;
- в) са треће стране, не би требало занемарити постепене и релативно снажне турско-оријенталне културне, цивилизацијске те друштвено-политичке утицаје који су захватили у потпуности грчко друштво, додуше у различитом опсегу¹⁷.

Четврти начин, који укључује религијски фактор, почетно није био одлучујући, али је касније добио на свом значају, пошто је временом дошло до преобраћања домаћег становништва у ислам (милом

13 То су углавном апелативи (лична имена и топоними).

14 Након битке код Манцикерта, „уследио је грађански рат који се разбуктао широм Царства, јер су супротстављене стране, обративши се Турцима за помоћ који су сматрани одличним борцима, увеле практично у провинције и утврђене градове које Турци властитим снагама никада не би успели да освоје. Тако су се Селџуци, Кутлумушови синови и Арп Асланови рођаци, отпадници од великог иранског султаната, населили у Никеји још пре 1081. године и стигли до обала Мраморног мора, зауставивши се тачно преко пута Цариграда“ (Шене-Флизен, 2010: 167).

15 Ово се тек званично догодило након завршетка Другог балканског рата и потписивања Букурештанског мира 1913. године.

16 Захвата више од осам столећа.

17 Овде бисмо истакли следећу чињеницу – да нису сва географска подручја у једнакој мери била насељена турском популацијом. Тако, на пример, у брдским и тешко приступачним планинским пределима или на слабо настањеним острвима у Егеју, присуство Турака је било безмало симболично или их уопште није било, за разлику од континенталног дела Грчке, Македоније, Епира, Тесалије или Тракије, где су се населили по свим већим грчким местима и градовима.

или силом) на различите начине и из различитих побуда. Поред већ уобичајеног *данка у крви*¹⁸, преобраћање, односно потурчење¹⁹ било је мотивисано и добро организованим пореским системом заснованим на религијској сегрегацији, која је подразумевала примену одређених локалних пореза на немуслимане управо да би се поспешило њихов прелазак у ислам (Noel, 1996: 165). Из тог разлога је потурчење представљало и практичан и прагматичан начин избегавања плаћања намета, високих пореза као и извршавање бројних додатних обавеза наметнутих потлаченој раји (Λυκούρης, 1954: 226-228). Прелазак у ислам је, са друге стране, био и насилан, о чему сведоче два историјска податка²⁰.

Осим Турака, и други народи с Истока су на Балканском полуострву ширили оријентализме, попут Татара, Монгола и Козака, а у много мањем обиму и Арапи. У лексички систем грчког и јужнословенских језика²¹ оријентализми, иако етимолошки јасно дистинктивни, уклапали су се постепено у њихов морфолошки систем не реме-

18 Турски *devşirme*, грчки *παιδομάζωμα*.

19 Грчки *τούρκεμα* или *εκτουρκισμός*.

20 Тако је по наредби Сулејмана Величанственог 1521. године спроведена групна исламизација грчког становништва присилно доведених из Цариграда и шире околине на Хиподрому (процене историчара се крећу између 25.000 и 40.000 људи; Βακαλόπουλος, 1976: 29-30). Грчки историчар Вασдравелис (Βασδραβέλλης, 1970: 40-41) навео је у својој студији 600 званично забележених случајева масовне исламизације хришћана на грчкој територији. Како истиче, исламизација се неометано одвијала све до непосредног ослобођења Солуна и Верије 1913. године. И сâм Евлија Челебија је такође записао у свом путопису како су спровођени и насилна исламизација и данак у крви у Верији, Едеси и по другим грчким крајевима. Детаљније о исламизацији у различитим грчким крајевима може се прочитати и код Николау (Νικόλαου, 41-45) на http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/nikolaou_ear_uliko_2013_14.pdf#page=9&zoom=auto,-48,842. Други пример забележен је током грчког устанка када је Ибрахим-паша, главнокомандујући удруженим турско-египатским и албанским јединицама, спровео 1823. године масовну исламизацију грчке деце на Пелопонезу што је био само један од бројних видова освете над локалним становништвом које је подржавало устанике (Υε'or, 2002: 131). Сходно наводима енглеског путописца Вилкинсона, сви одрасли Грци са Пелопонеза су одведени у Египат где су потом преобраћени у ислам и, заједно са том децом, одмах продати у робље (Wilkinson, 1843: 247-249).

21 Овде мислимо на српски, македонски и бугарски, будући да су они отрпели најјачи удар у односу на хрватски и словеначки језик.

тећи битније постојећу граматику и синтаксу, с обзиром на то да су се њихове компоненте „саобразиле са одговарајућим особинама језика примаоца ... а каква ће обележја имати једна туђица у неком језику, то зависи од више чинилаца: зависи од тога ко је, како и када преузима“ (Ресо, 2007: 275). Како су се уклопили са затеченим језицима у говорној и писаној култури, временом турцизми нису више доживљавани ни као туђице, ни као архаизми и дијалектизми, већ као равноправне и пунозначне речи које су обогатиле балканске језике, надоместивши сва она празна семантичка поља која су у њима постојала. Можда се најбољи пример надомештаја огледа у речи ЦЕП која је прихваћена свуда на Балканском полуострву:

цеп / džep			
македонски	бугарски	албански	грчки
џеб	джоб	xher	τσέπη
мађарски	румунски	османски турски	хрв. кајкавски + словеначки ²²
zseb	jeb²³	جيب (ceb, cep) < арап. جيب (jayb)	žep

Други пример обогаћивања не само лексике, него и целокупног облика материјалне културе као и културе живота огледа се у балканској гастрономији, чија је терминологија постала заједничка за више балканских језика:

српски	кафа	баклава	кадаиф	мусака	тулумба	ћевап
бугарски	кафе	баклава	кјонефе	мусака	тулумба	кебап
грчки	καφές	μπακλαβάς	κανταϊφι	μουσακάς	τουλούμπάκι	κεμπάπι
румунски	cafeaua	baclava	cataif	musaca	tulumbă	kebab
албански	kafe	bakllava	kadaif	musaka	tullumbë	qebap

Када говоримо о турским језичким елементима, онда би овде требало указати на оно што је грчки лингвиста Казазис правилно истакао - да они „чине заједнички именитељ (али не и једини) за говорне форме свих

22 У словеначком се ова реч препознаје, али ће се пре прибећи домаћој речи, *samostalnik*.

23 У савременом румунском се наведена лексема више посматра као дијалекализам, док се у књижевном језику употребљава реч *buzunar*.

балканских језика. Турски је додатно учврстио балкански језички савез (Sprachbund), посебно вокабулар и фразеологију“ (Kazazis, 1972: 89).

На питање о ком тачно турском језичком облику можемо говорити, односно о ком турском језику, оријенталисти и турколози недвосмислено подвлаче значај и улогу османског турског чија је лексика одиграла пресудан утицај на вокабуларе свих савремених балканских језика. Заправо, он је у таквом обиму ушао у балканске вернакуларе да је и данас живо присутан у виду бројних сачуваних речи које, међутим, у савременом турском или имају сасвим друго значење или су застареле и не препознају се²⁴.

2. О турцизмима у савременом грчком

Преузимање или посуђивање речи из једног језика у други је природан процес и део је такозваног мешања језика, *Sprachmischung* (Paul, 1886: 337-349), који је резултат како заједничког живота, додира и различитих односа између два или више народа, тако и потребе и моде (тј. опонашања). Када је реч о самој потреби, посуђују се, по правилу, они појмови и речи који изворно нису постојали у језику примаоцу - тако су углавном турске речи и изрази усвојени у балканским језицима везани за специфичан начин живота и рада (попут назива појединих употребних предмета, занимања, хране итд). Уједно, како су доживели нужне фонетско-фонолошке промене, турцизми су се и брже и лакше ширили како у грчком, тако и у другим балканским језицима

По Блумфилду, постоји неколико врста посуђивања, а најзначајније су оне које се односе на културна и на интимна посуђивања (Bloomfield, 1933: 444-460; 461-475). Код културног посуђивања реч је о надмоћи једног народа над другим која се, због сложеног схватања културе као друштвеног појма, испољава на најразличитијим нивоима. Истина је да је овај вид међујезичких односа у ранијим периодима

24 Значај његовог присуства на Балканском полуострву се сагледава и преко два додатна културолошка елемента - преузео је на себе улогу и модификатора и улогу унификатора на веома разноврсном и мултилингвалном балканском пољу. Другим речима, путем њега се постепено извршавало културно-цивилизацијско преобликовање и уједначавање балканских друштава према владајућем моделу, у смислу да су се између различитих балканских средина, без обзира на религијску компоненту, почели појављивати безмало исти или идентични обрасци лексичко-језичке комуникације.

био слабијег интензитета него данас, услед нижег нивоа образовања, писмености и комуникације као и релативно касне појаве националних суверенитета. Како су Турци били носиоци нових културних и друштвених појава - оријенталне и урбане културе те начина живота, пренели су у грчки и у балканске језике велики број елемената из свог језика, као и традиције. Интимно посуђивање означава језичку неправомерност коју је Блумфилд одредио као однос између „вишег“ (доминантнијег) и „нижег“ језика, уз оgradu да „one nation has more to give than the other“ (ibidem, 461). Тако су из турског језика, у добу његове апсолутне културне доминације током Османлијског царства, у балканске језике ушле бројне речи, али се временом десио и обрнут процес, да су у турски ушле речи из балканских језика, махом из грчког. Овај пренос се одвијао захваљујући културној дифузији, тј. преношењу или ширењу из једне језичке заједнице у другу. Заједно са предметима, појмовима и обичајима, прелазе и речи којима се они именују. Такав је, на пример, фразеологизам *λέω τον καφέ / διαβάζω το φλιτζάνι* (= „*ιλεγατιи у шољу*“), који се појавио у грчком тек након доласка Турака на Балкан који су, између осталог, донели и обичај испијања кафе. Исто се може рећи и за фразеологизам *κάνω κάτι τουρλού-τουρλού* (= „*наїправиїи мумбус / русваї*“) где се као кључна лексичка компонента препознаје турски кулинаризам *türlü*. Како је ово вариво шарена мешавина различитог поврћа, оно је путем деонимизације добило шири метафорички смисао указивања на хаотично стање ствари.

Питање језичког посуђивања се у стручној литератури посматра као последица билингвизма, тј. језика у контакту. Велики број турцизама ушао је у грчки (као и у балканске језике) непосредно, директним додиром језика даваоца са језиком примаоца где је, у највећем проценту, утицај билингвалаца био почетно па и нешто касније сведен на ограничену меру. Додатно, турски је био, све до коначног ослобођења Грчке, званични језик државе и администрације на коме се одвијао друштвени и привредно-културни живот, што ће рећи да је представљао језик опште свакодневне комуникације²⁵.

25 Оно што би било занимљиво да се испита јесте и то да ли је турски код балканских народа имао у неком периоду функцију *lingua franca*. Нажалост, готово да нема поузданих података који би могли дати одговор на ово питање, мада би се потврдан одговор могао тек начелно претпоставити. Треба свакако имати у виду да је у Османлијском царству вођена оштра верска сегрегација

Званично, колико смо успели да сагледамо из нама доступних студија и чланака који разматрају турцизме у савременом грчком, нисмо успели да пронађемо ниједан податак који би указао колико је тачно таквих речи у оквиру грчког вокабулара. Тако је Милас у свом *Ποῦιςу заједничких грчких и турских речи, фраза и пословица* (*Κατάλογος Κοινών Ελληνικών και Τουρκικών Λέξεων, Εκφράσεων και Παραμυθιών*) дао 1.300 таквих одредница, мада их је имао 4.300 почетно (Μήλλας, 2007: 4). Са друге стране, Марија Димаси и Ахмет Низам у предговору *Заједничког речника грчког и турског језика* (*Το κοινό λεξιλόγιο της ελληνικής και της τουρκικής γλώσσας*) наводе како се у грчком језику налази свега 870 турских речи, док је број грчких речи у турском безмало двострук (1.300). Наравно, треба истаћи две важне чињенице: да су аутори узели у обзир само турске речи, дакле реч је о турцизмима у правом (или ужем) смислу те речи, али не и оне које долазе из арапског и персијског, и да они све деривације које проистичу из једне речи не рачунају као засебне лексичке јединице. Уколико би се урачунале и све деривационе јединице, онако како је то Абдулах Шкаљић урадио у свом *Рјечнику турсизама*, онда укупан број турсизама у овом речнику није 870 него 1754. Уколико применимо исти поступак сабирања на *Речник савременог грчког језика* Георгиоса Бабињотиса те на *Речник савременог грчког народног језика* Емануила Криараса, који је знатно мањи по обиму, увиђамо следећу ситуацију:

а) у Бабињотисовом речнику од 150.000 пописаних речи, укупан број турсизама у ширем смислу, управо онако како смо дефинисали на почетку нашег рада, има 2.421;

б) у Кријарасовом речнику (на нашу велику жалост, ни на једном месту није наведен тачан број свих унетих грчких лексичких јединица), укупан број обрађених турсизама је 1.139.

Чисто ради упоређења, нека нам буде допуштено да наведемо податке које је изнела Марија Ђинђић у својој опсежној докторској тези посвећеној турцизмима (у ужем смислу речи) у савременом

која је подразумевала и језичку, у смислу да је неверницима било строго забрањено учење светих језика, између осталог и турског. Временом је ова забрана изгубила на снази, али је ипак утицала на то да се познавање турског језика код балканских народа у највећој мери сводило на усвајање елемената опште лексике који су потом инкорпорирани у њихове вокабуларе и, следствено, у фразеологију.

српском језику, шетстотомни Речник Матице српске „бележи око 2.500 лексема са турском етимолошком ознаком. Тај број је далеко већи и премашује цифру од 7.500 речи када се узму у обзир сви деривати и фонетске варијанте одређених турцизама. Регистрован је и изванредан број лексема код којих се у *Речнику МС* не наводи њихово турско порекло“ (Ђинђић, 2013: 2). Све ово недвосмислено говори како се у оба савремена језика и данас налази велики број турцизама и оријентализама, али да остаје отворено питање њихове активне употребе, са једне стране, и њиховог разумевања, са друге. Исто тако би требало имати у виду још два важна момента:

- а) да је велики број турцизама одавно замењен у оба језика новим речима, понајпре домаћим (cf: *καδής* / кадија → *δικαστής* / судија), али и страним, те да се овај процес супституције и даље одвија;
- б) изванредан број сада већ заборављених турцизама сачуван је једино у оквиру фразеолошких израза (cf: кадија те тужи, кадија ти суди /= „*αποφασίζω και διατάζω*“/; *κατά τον αγά και το πεσκέσι* /= „према свецу и тропар“/).

Хтели бисмо да истакнемо још нешто што је врло важно за вокабулар грчког језика - један приличан број турцизама у грчком вокабулару чине такозване речи-повратнице (грчки *αντιδάνεια*) које су у турски махом ушле пре другог пада Цариграда и које су доживеле своју промену како фонетског лика тако и значења те су се, као измењене, вратиле у грчки језик; такве су, на пример:

διφθέριον („кожна књига“) > *tefter* → *τεφτέρι*, тефтер
σαννάκιον („врста персијске чаше“) > *çanak* → *τσανάκι*, чанак
μακεδονήσιον („першун“) > *maidanoz* → *μαϊντανός*, мајданос/ мајданоз
κύτος („шупљина“) > *kutu* → *κουτί*, кутија
πτίλιον („перо“) > *fatil* (арапски) > *fitil* → *φιτίλι*, фитиљ

3. Корпус

Као грађа за анализу фразеологизама са турцизмима у грчком и српском језику као кључном компонентом послужили су следећи извори:

А) једнојезични речници:

- Речник српскохрватској књижевној језика*. (1995). Нови Сад: Матица Српска.
Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας* (Β' έκδοση). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
Κριαράς, Εμμανουήλ. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
Оташевић, Ђорђе. (2012). *Фразеолошки речник српској језика*. Нови Сад: Прометеј.
Škaljić, Abudlah. (1985). *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku* (peto izdanje). Sarajevo: Svetlost.
Τεγόπουλος-Φυτράκης. (1995). *Ελληνικό λεξικό* (10η έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία.
http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/

В) двојезични грчко-српски и српско-грчки речници:

- Војаџи, Ана. (1997). *Српско-јрчки речник* (3. издање). Θεσσαλονίκη: s.e.
Мутавцић, Предраг. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. Београд: ИК Јасен.
Марковић, Александра. (2001). *Српско-јрчки речник*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.
Стојановић, Миодраг – Балаћ, Александар. (2009). *Грчко-српски речник* (2. издање). Београд: Завод за уџбенике.

С) двојезични турско-српски речник:

- Đindić, Slavoljub – Teodosijević, Mirjana – Tanasković, Darko. (1997). *Türkçe-sırpça sözlük*. Ankara: Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu-Türk dil kurumu.

Д) двојезични речници на страним језицима:

- Collins Ελληνο-αγγλικό λεξικό*. (2003). Glasgow: Harper Collins Publishers.
Collins Greek-English Dictionary. (1997). Glasgow: Harper Collins Publishers.
Dizionario Greco moderno-Italiano, Italiano-Greco moderno. (2006). Bologna: Perugia Edizioni.
Stavropoulos, D. N. (1995). *Oxford Greek-English Learner's Dictionary* (7th edition). Oxford: Oxford University Press.
Stavropoulos, D.N.-Hornby, A.S. (2011). *Oxford English-Greek Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

- Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1997). *Γερμανο-ελληνικό λεξικό* (2η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης
- Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1996). *Ελληνο-γερμανικό λεξικό* (1η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.

4. Циљ и методологија рада

Основни задатак нашег рада јесте да покушамо да установимо, преко контрастивног сагледавања фразеологизама у грчком као полазном и српском као циљном језику, колико су грчке фразеолошке јединице које садрже турцизме као своје кључне компоненте еквивалентне српским фразеологизмима, те да утврдимо степен и могућност њиховог преношења. Истовремено, настојаћемо и да укажемо на обратну спрегу – колико су српски фразеологизми са турцизмима кореспондентни грчким идиомима. Исто тако, за сваки фразеологизам наводимо и одговарајући турски еквивалент једино као *tertium comparationis* ради прегледности и упоређења²⁶ те због тога неће бити у раду детаљније разматран.

Без обзира на сва мишљења лексикографа и лингвиста у вези са именовањем и класификацијом идиома, у овом раду се опредељујемо за два назива која ћемо паралелно употребљавати – фразеологизми и фразеолошке јединице (у даљем тексту ФЈ).

5. О грчким идиоматским конструкцијама са турцизмима као главном компонентом

На основу нашег корпуса забележили смо 387 фразеологизама у савременом грчком језику са турцизмима као саставним елементом. По свом карактеру, сви турцизми припадају сфери везаној или за друштво или за домаћинство, а уочавају се следеће велике поткатегорије:

- а) категорија апстрактних појмова је најшира и захвата безмало 46% свих забележених ФЈ, попут:

---

26 Да би наш рад био што потпунији, велику захвалност дугујемо г. Фатиху Техдеу који нам је прижио сву стручну помоћ.

(то) έχω μεράκι мерак ми је meraki olmak/*özlem ²⁸	έχω κέφι για (κάτι) *бити расположен за (шта) *in modunda olmak	κατά το κέφι μου²⁷ ћеф ми је keyifince
βάζω πελάδες στο κεφάλι μου натоварити себи белај / беду на врат problem / belâ çıkarmak	βρίσκω τον πελά μου наћи се у белају belâyi aramak	
μπαλαμουτιάζω με (κάποιον) = паламудити *iyi adam lâfin üzemre gelin	με το ζόρι = zorla *на силу / силом	
το ρίχνω στο χουζούρι και στο ραχάτι *доколичити / <i>гембелисаџи</i> ²⁹ *yaktini boşa / geçirmek / <i>tembel tembel</i> oturmak	παίρνω χαμπάρι = haber almak *примити к знању	
χρυσώνω το χάπι = засладити (горку) пилулу / *ублажити неугодну ситуацију όποιος καεί με το χυλό φυσάει και το γιαούρτι = süttten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer *кога су змије ујеле, и гуштера се плаши		
από το ίδιο καλούπι по истом калупу aynı kalıp	χαλάλι σου! алал ти вера! helal olsun sana!	για το χατίρι (μου) = hatırın için *за (моју) љубав (учинити шта)

б) категорији појмова везаних за рат припада свега 5% ФЈ, као што су:

κάθομαι πάνω στο βερέλι με παρούτι = седети на бурету барута *topun ağzında olmak	
στο πιτς-φитίλι *у трен ока / за тили час = göz açıp kaparıncaya kadar	
έφαγε το παρούτι με τη χούφτα омирисати барут	βγαίνω στο μεϊντάνι изаћи на мегдан meydana çıkmak
μυρίζει παρούτι мирише барут / биће белаја / рата barut kokusu gelmek	γίνομαι παρούти³⁰ = barut olmak *планути / побеснети / расрдити се

27 Упоредиво са: μου αρέσει.

28 Сви неподударни фразеологизми или нефразеолошки изрази у раду су означени звездицом.

29 Код еквивалената у српском језику свуда где се сусреће други турцизам, он је истакнут курзивом.

30 Упоредиво са: γίνομαι Τούρκος.

в) у категорију појмова везаних за кухињу и гастрономију убраја се свега 16% свих забележених ФЈ, као што су:

γλείφει τα <u>τσανάκια</u> лиже чанак(е) / *шлихта се çanak yalamak (= „улагивати се“)	χωρίζουμε τα <u>τσανάκια</u> μας *рашчистити рачуне / раскрстити са (киме) *ile hesaplaşmak
όλοι σ' ένα <u>καζάνι</u> βράζουμε = у истом се казану / лонцу кувамо *hepimiz aynı yolun yokularıyız	
θα του κάνω τα μούτρα <u>κιμά</u> *самлети / згромити / здробити (кога) *firça atmak	είναι <u>τενεκές</u> ξεγάνωτος *бити табула раза / незналица *alâkasız
παίρνω (κάποιον) στον μεζέ / ψιλό *завитлавати / зафркавати (кога) meze / şaka yapmak	χορεύω (κάποιον) στο <u>ταψί</u> *вући (кога) за нос / замајавати (кога) *işî yokuşa solmek

г) појмови везани за економију су забележени у свега 6% од свих ФЈ:

παίρνω (γερό) <u>μπαξίσι</u> добити (добар) бакшиш iyi bahşiş almak	δεν δίνω έναν <u>παρά</u> για (κάτι)³¹ не дати ни пет пара на нешто *5 kuruş etmemek	
έχω <u>παρά</u> με ουρά пливати у парама para içinde yüzmek	τον έχει τον <u>παρά</u> хоће га паре para çıkarmak / keşmek	<u>τζάμπα</u> και βερεσέ! *пиши кући пропало!
έχεις <u>παράδες</u>; Σου κάνουν <u>τεμενάδες</u>! *ко има новаца / пара, има и угледа *paranın yüzü sıcak	πληρώνω <u>χαράτσι</u>³² = haraç bağlamak *плаћати намет	

31 Упоредиво са: δεν δίνω μία / δεκάρα / дуάρα / φράγκο / πεντάρα τσακιστή.

32 У савременом грчком је данас овај фразеологизам веома раширен, а означава плаћање како основног тако и сваког додатног пореза које грчке владе систематски уводе становништву од 2011. године како би напуниле буџет сходно свим потписаним договорима са међународним кредиторима.

е) фразеологизми са појмовима везаним за материјалну културу чине 37%:

βάζω το χέρι μου στην τσέπη = посегнути за џеп / ставити руку у џеп / латити се џепа
*hesabı başkasına ötetmek

βγάζω τα λόγια κάποιου με το τσιγκέλι
*извлачити речи (коме) клештима = *ağzından lâfı kerpeterle almak

έχω καβούρια στην τσέπη **γίνομαι χαλί**
имати змију / гују у џепу / новчанику *бити / постати отирач = *raspas olmak
*cimrilik yapmak (= бити цимрија)

βάζω φέσι σε (κάποιον)
*бити дужан као Грчка / до гуше у дуговима = *borç girtağa çıkamak

όλα τα έχει η Μαριωρή, ο φερετζές της λείπει **κατά τον αγά και το πεσκέσι**
*још (ми/ нам) але фале! *према свецу и тропар
*bardağı taşırın son damla *dinsizin hakkından imansız gelir

χωριό που φαίνεται κολαούζο δε θέλει
*јасно је као два и два / дан = *gün gibi aşikârdır

στρώνω το χαλί
*припремити терен = *zemin hazırlamak

Код фразеологије је од посебне важности да се поведе рачуна не само о томе шта одређени фразеологизам значи, него и дали су сви његови елементи у циљном језику укључени, односно заступљени у потпуности или делимично или им је значење донекле померено. Из свих до сада наведених ФЈ може се приметити да поред тога што постоје потпуно идентични изрази у сва три језика, уочавају се и оне које су подударне у два, од чега ипак много већи степен поклапања изказују грчко-турске ФЈ него српско-грчке, те српско-турске. Када је реч о потпуној еквиваленцији између грчких и турских ФЈ, она је изузетно висока – у процентима 69% од свих забележених – а како примери у следећој табели показују, то су калкови који су, као такви, сасвим непознати српском језичком ареалу:

το ρίχνω στην τεμπελιά = işi tembelliğe vurmak   γίνομαι ρεζίλι = rezil olmak
 *дићи све четири у вис / *гембелсаји*   *бити / постати предмет подсмеха

κάνω σεφτέ = siftah ediyorum
 *бити (коме) прва муштерија (у радњи, на пијаци)

κύλησε ο τεντζέρης και βρήκε το καπάκι³³ = tencere yuvarlandı kapağını buldu
 *свака птица своје јату лети / нашла врећа закрпу

κάνω ζάφτι = zapt edemiyorum
 *савладати (кога); командовати / наметати се (коме)

τα κάνω μαντάρα = mantara ekmek
 *направити ршум / дар-мар

δεν χωρούν δύο καρπούζια σε μία μασχάλη = iki karpuz bir koltuğa sığmaz
 *не може и јаре и паре / не могу се две ствари радити одједном

ζω μπέικα³⁴ = bey gibi yaşamak   έρχομαι στο τσακίρ κέφι = çakır keyif omak
 *живети боговски / као бубрег у лоју   *бити поднапит *ћевлаисан* / добро се проводи

βάζω τα δύο πόδια σε ένα παπούτσι = iki ayağını bir pabuşa sokmak
 *држати (кога) на кратком ланцу / пратити ток / пливати уз струју / бити на линији

γίνεται το κεφάλι (μου) καζάνι = kafam kazan gibi oldu
 *глава ми бучи као мерица

μου ήρθε λουκούμι = lokum gibi (uygun)
 *(у)пала ми секира у мед / дошло ми као кеџ на десет

Са друге стране, уочили смо да у грчком и српском језику постоје апсолутно идентични фразеологизми са турцизмом – они од укупног броја свих забележених примера представљају 27,23%. Такви су:

βρε, αμάν, βρε ζαμάν! = аман-заман!
 το γινάτι βγάζει μάτι = инат је лош занат
 κάθομαι αλά τούρκα / οκλαδόν = седети по турски
 βγαίνω στο меϊντάνи = изаћи на мегдан
 κάθομαι πάνω στο βαρέλι με μπαρούτι = седети на бурету барута
 κρατάω γινάτι = инатити се
 αρχίζω το μπαλαμούτι με (κάποιον) / μπαλαμουτιάζω = почети паламудити / са паламуђењем
 βάζω το хέρι μου στην τσέπη = посегнути за џеп / ставити руку у џеп / латити се џепа
 είναι από σοί = бити од доброга соја / рода / породице
 είμαι ζεβζέκης = бити зевзек

33 Упоредиво са: βρήκε ο Φίλιππος τον Ναθαναήλ као и βρήκε ο γύφτος τη γενιά του κι αναγέλλιασε η καρδιά του.

34 Упоредиво са: κάνω ζωή *χαρισάμενη* и *περνώ* ζωή και *κότα*.

Међутим, треба имати у виду да је сваки језик у свој лексички фонд инкорпорирао различите елементе, било путем директног, било путем индиректног контакта, те се зато између ФЈ у грчком и српском језику уочава семантичко неподударање, дакле, припадају категорији *нуλλίε еквиваленције*, с обзиром на то да се на циљни језик преносе другим обликом (или типом) фразеологије или нефразеолошким изразом. У следећим табелама дајемо:

а) грчке ФЈ и њихове одговарајуће преводне еквиваленте на српском:

παίρνω / τραβάω ψηλά <u>αμανέ</u> *умислити се / дићи нос	μένω <u>αμανάτι</u> *бити без кучета и мачета
κρατάω (κάποιον) <u>αμανάτι</u> *бити злопамтило /бити (коме) гаранција	όλα τα έχει ο <u>μπαζές</u> *од свега по нешто (свега и свачега, свакаквих)
μου έρχεται <u>ταμπλάς</u> *бацити (кога) у несвест / *бити комиран	χρόνια και <u>ζαμάνια</u> *сто година
είμαι στα ντουζένια / κέφια μου *бити у свом елементу	κάνω <u>τουμπекί ψιλοκομμένο</u> *умукнути / зачепити
βγάζω <u>τελάλη</u> για (κάτι) *ударити на све <i>шаламбасе</i> / на сва звона	είμαι <u>χαζός</u> *не бити чист / сав свој; *бити луд
ο κόσμος το έχει <u>τούμπανο</u> *бити јавна тајна	βρέχει με το <u>τουλούμι</u> ³⁵ *лије / плушти као из кабла / небо се отворило
<u>μαζεύω</u> / <u>παίρνω τα μπογαλάκια</u> (μου) *покупити своје прње / ствари	κάνω <u>ζάφτι</u> σε (κάποιον) *командовати / наметати се (коме)
ο <u>μουσαφίρης</u> και το ψάρι την τρίτη μέρα βρωμάνε! *сваког госта три (је) дана доста!	
το <u>γλεντάω</u> *ићи у провод / живот	

35 Упоредиво и са: *Βρέχει καρεκλοπόδαρα*.

б) српске ФЈ и њихове преводне еквиваленте на грчком:

суб као <u>барут</u> *κατάστεγνος	ма какви <u>бакрачи!</u> *(είναι) μπαρούφες / ανοησίες!	чист <u>ћорак!</u> *κάζο / νίλα!
ругао се <u>бакрач</u> лонцу / лонац тенцери *είπε ο γάιδαρος τον πετινό κεφάλι!	бити <u>барабар</u> са (киме) *είμαι επί ίσοις όποις	
продаје се као <u>алва</u> *πουλιέται σα νερό/ αφρό φεύγει γρήγορα	<u>пара</u> врти где <u>бургија</u> неће *το χρήμα ανοίγει όλες τις πόρτες	покупити <u>кајмак</u> *παίρνω την κρέμα / τον
бити тамни <u>вилајет</u> *είναι νεφελοκοκκυγία	бити <u>телац</u> / радио Милева *είμαι τηλεγράφος ζούγκλας/ είμαι κουτσομπόλης	сврбе (кога) <u>табани</u> *(κάποιον) τρώει το πόδι (του)
без <u>алата</u> нема ни <u>заната</u> *άνευ χαλκού Φοίβος ου μαντεύεται	<u>кадија</u> те тужи, кадија ти суди *αποφασίζω και διατάζω	
ширити/ водити <u>аброве</u> *κουτσομπολεύω	што изгубиш на <u>ћуприји</u>, добијеш на мосту *μου έρχεται «μία ή άλλη»	
	живети као <u>бубрег</u> у лоју *είμαι <u>πασάς</u> στα Γιάννενα ³⁶	

Како сагледавамо из датих примера, врста и степен посуђивања турцизама зависи од четири важна фактора:

а) први се тиче самог места где долази до језичких контаката. Уколико је географско подручје шире, тиме постоји велика вероватноћа да ће и стране речи далеко пре ући у језик примаоца него ако је реч о ужем терену;

б) други се тиче самог језика примаоца, односно његове унутрашње лексичке структуре: код оних језика код којих постоји висок степен издиференцираности вокабулара, као што је грчки, уплив страних речи је релативно ограничен, пошто се језик природно опире увођењу страних иновација. Међутим, како постоје такозвана празна семантичка поља, због тога се усвајају они појмови и термини који у језику примаоцу не постоје;

36 Упоредиво са: *κάνω ζωή χαρισάμενη и περνώ ζωή και κότα.*

в) трећи се тиче самог степена изложености језика примаоца утицајима из страног језика. Уколико је реч о говорницима једног језика који су физички удаљени од матице, тада ће се њихов вокабулар употпуњавати страним речима много брже. У таквим језичким енклавама временом се појављује и све већи број билингвала који додатно убрзавају овај процес. На пример, уплив турских позајмљеница у грчки био је далеко јачи у грчким градовима у Малој Азији него што је то био случај са изворним грчким тереном на Балканском полуострву;

г) четврти фактор припада домену културе и цивилизације. Пошто су Турци били носиоци нових друштвених и културних појава, односно источњачке и градске културе и начина живота, они су у грчки и у балканске језике пренели велики број елемената из своје традиције и, следствено, језика. Најинтензивније доба турске доминације и утицаја на грчки и балканске језике поклапа се са историјским периодом трајања Османлијског царства, дакле приближно пет столећа.

Оно што смо приметили као једну од додатних разлика између грчког и српског језика јесте то да жаргон (сленг) у савременом грчком обилује бројним и разноврсним ФЈ са турцизмима, који такође припадају категорији нулте еквиваленције, као што су:

είναι χαλβός *бити шмоклан / слабић	άι σιχτίρ! = море, сиктер!
μένω στο ράφι *бити / остати уседелица / баба девојка	είναι μπαλαμάς *бити смешан / луд
είναι ποντσομεζές *бити риба / женска за једну ноћ	τζάμι! *одлично / савршено / супер / страва!
τσουτσούν φερετζέ *презерватив	τσουλάνι *мангуп
	είμαι ντουβάρι *бити <i>guguk</i>

6. О замени турцизама

Када је реч о посуђивању и упливу турцизама и у грчки у српски језик, требало би истаћи да су они улазили, условно речено, на исти

начин, али, заправо, разлике постоје. Као одлучујући фактор могу се посматрати непосредни услови под којима су се успоставили контакти између грчког и турског, те српског и турског језика. Уколико имамо на уму српско и грчко друштво, како је реч о различитим друштвеним срединама, и резултати посуђивања су били сасвим другачији. Наравно, не би требало занемарити ни то да се монолитно српско и грчко средњовековно православно друштво у социо-културном погледу временом поделило, те да се појавио слој становништва мухамеданске вероисповести који је знатно више него православни, прихватио и задржао до данас бројне турцизме од којих је већина непозната или прилично непозната другим говорницима српског језика³⁷. Уз потурице, којих можда није био велики број, у грчки језик су турцизме унели у знатној мери и Грци билингвали, пре свега са подручја Мале Азије који су, након велике размене становништва, сходно одредбама Лозанског мира, дошли у Грчку 1924. године³⁸.

Уколико посматрамо општи лексички ниво савременог и грчког и српског језика, требало би подвући да је он и даље богат турцизмима. Штавише, један огроман број турцизама има своје одговарајуће српске и грчке еквиваленте, те се обе речи сасвим равноправно употребљавају у језику, без икакве битније семантичке промене, док то није случај у грчком језику где и даље влада тежња да се увек даје предност домаћој него страниј речи:

37 Поред овога, не би никакo требало пренебрегнути и чињеницу да се у последње две деценија, дакле од тренутка када су завршени сви ратни сукоби на подручју бивше Југославије (Босна и Херцеговина те Санџак), али и у свим деловима Балканског полуострва где живи већинско муслиманско становништво (Албанија, Косово и Метохија, западни делови Македоније), уочава не само враћање у живот од раније прихваћених па замењених оријенталних речи него и прилив великог броја нових и турских и оријенталних речи и израза што се оправдава превасходно религијском компонентом, са једне стране, али и традиционалним (језичким те историјско-културним) везама, са друге. На јужнословенском језичком простору овакав лексички поступак служи искључиво да би се показала наводна разлика између српског и хрватског те босанског језика. Како је Дарко Танасковић својевремено назначио, на тај начин се стварају неологизми, такозвани „неоосманизми“, који немају свог језичког упоришта нити верификацију ни у арапском, ни у турском језику (Танасковић, 1983).

38 Како и даље не постоји прецизан податак, историчари сматрају да је реч између 1.200.000 и 1.500.000 придошлица (Мутавџић, 2009: 357; Κιτσίκη, 1993; Ζολώτα, 1995: 132-133).

бадава / бесплатно / цаба = τζάμπα / δωρεάν кавга / свађа = καβγάς / τσακωμός			бајат / устајао = παγατικός / έωλος ћуп / врч = κιούπι / πιθάρι	
μουσαφίρης / επισκέπτης = гост / мусафир			киόски / περίπτερο = киоск	
ђубре/смеће	кирија/ закупнина	лакрдија/ шала	пара/ новац	тазе/ свеж
зејтин/ уље	комшија/ сусед	сабаиле/ зором	сијасет/ мноштво	ћебе/ губер
фајда/ корист	шашав/ луцкаст	шејтан/ ђаво	ћошак/ угао	ћар/ зарада

Замена турцизама, међутим, није некада могућа, будући да се у томе губи на снази и експресивности речи: тако се, на пример, реч за „свет“ (схваћено у најширем смислу), поред грчке речи *κόσμος* употребљава и турцизам *ντουниάς* (cf. са српским регионалним дуња). Ма колико изгледало да су синонимне, ове речи ипак нису, пошто турцизам носи у себи стилогену нијансу, означавајући „мноштво/ скупину људи“, „светину“, односно „сви и свја“. Паралелна употреба и једне и друге речи као и њихова јасна семантичка издиференцираност видљива је у фразеолошком обрту *ο κόσμος κι ο ντουниάς μαζεύτηκε* који би се на српски могао пренети као „окупио/ скупио се и Курта и Мурта“, „окупило се са коца и конопца“.

Оно што би било вредно помена у вези са заменом турцизама у грчком и српском (па и у осталим балканским језицима) јесте да „ниједан покрет језичког пуризма није успео да их у већој мери истисне из живе употребе, иако им је дијапазон коришћења у целини разумљиво модификован и сужен“ (Танасковић, 2008: 681). У Грчкој језички пуризам, који је био веома активан од стицања независности од Турака 1830. године па надаље³⁹, подразумевао је, између осталог, и „растурчивање“ (ξετούρκεμα) целокупног грчког вокабулара (Διζικητική, 1975: 12-13), али овај процес ипак није било могуће

39 Погрешно би било мислити да је он утихнуо. Напротив, и даље је на снази, само што се уочава велика разлика између нашег доба, у коме „се ужива у плодовима претходног рада“, и доба од пре једног и по столећа када је пуристички покрет тек био зачет и када је, у највећем жару етничког (и националистичког) заноса, требало грчки језик пречистити и очистити од свих страних и непожељних елемената и, као такав потом, предати новим грчким покољењима, истовремено уздижући га и колико-толико приближавајући га замишљеном идеалу, класичном грчком. У савременом добу се, захваљујући дословно придржаваним и језичкој политици и језичком планирању који су сви режими и владе активно спроводиле, и даље одржава овај статус језичке чистоте који је готово изједначен са појмом неговања језика.

спровести до краја, посебно из разлога што језички планери онога доба (и касније), да се послужимо савременом терминологијом, нису могли остварити апсолутну контролу над грчким језиком, посебно народним идиомом, који не само да следи своје природне законитости него се и оштро опире сваком облику проскрибовања. Управо је о потреби што хитније замене свих туђица у грчком писао и угледни грчки научник, класични филолог, Стефанос Куманудис у својој двотомној студији под насловом *Саборница нових речи обликованих учено од њага Цариџада ња до нашега доба* (*Συναγωγή νέων λέξεων υπό λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ'ημάς χρόνων*), смело предвидевши како, без обзира на тренутне потешкоће, „све стране речи ипак ће једном бити сасвим замењене грчким“ (ор. cit, 243-244). Међутим, и даље постојани опстанак те активна употреба турцизама у оквиру савременог грчког и књижевног и народног вокабулара недвосмислено демантује предвиђање овог једног од водећих перјаница грчке пуристичке језичке политике планиране⁴⁰.

Међутим, када је реч о фразеологизмима, у њима обично не долази до замене турске речи домаћом грчком или српском: иако се, на пример, каже за некога да је *џусџио шкембе* / *сџомак* (= „угојио се“), када се мисли на гастрономско јело, онда искључиво *се јегу* / *џраве шкембићи*. Иако су капија и врата синонимне сасвим речи, оне то ипак нису, пошто врата могу бити било која, док се капија односи на улаз у двориште испред куће (cf: отворити врата ≠ отворити капију).

40 Стефанос Куманудис је провео највећи део свог детињства у Београду где му се отац Атанасије обрео заједно са породицом из Једрена негде пред крај грчког устанка (око 1828-1829. године) бежећи од турских зулума над грчким становништвом. Атанасије Куманудис шегртовао је готово једну деценију као трговачки помоћник код знаменитог београдског трговца Терзибашића да би потом био примљен у трговачки еснаф и основао своју радњу (налазила се на почетку Кнез Михаилове улице посматрано из правца Калемегдана) и разгранао посао. То је омогућило да Стефана пошаље на студије класичних наука и археологије у Минхен, Берлин и Париз. По властитој жељи, Стефан се вратио у Грчку где је започео професуру као наставник латинског на Универзитету у Атини. Захваљујући својој свестраности и образовању, дао је предлог да се оснује Катедра за археологију на којој је држао предавања углавном из латинског језика и филологије. Тридесет шест година обављао је функцију секретара Археолошког друштва Грчке.

7. Фразеологизми с етнонимом Турчин

У оквиру нашег разматрања ФЈ са турцизмима не би требало изоставити ни оне с етнонимом Турчин као кључном компонентом. Док оваквих у српском има релативно ограничен број, у грчком језику их је нешто више, а за разлику од српског, у грчком постоји далеко већи број народних изрека и пословица⁴¹ с овим етнонимом. Њихова је заједничка карактеристика та да у оба језика садрже изразито негативну семантичку конотацију, попут:

γίνομαι Τούρκος *побеснети / разјарити се	Τούρκος και καλός, δεν γίνεται! *Турчин, па још добар, не постоји! ⁴²
βαστάτε Τούρκοι τα άλογα / βαστάτε Τούρκοι τα άρματα *упозорење да ће избити свађа	
κάνω (κάποιον) Τούρκο / τουρκεύω (κάποιον) *разгоропадити (кога)	
отерати (кога) у Турке *στέλνω κάποιον στο διάβολο	проћи као мимо / поред турског гробља *προσπεράω (κάποιον/κάτι), κάνω ότι δε βλέπω
где Турчин прође, ту трава не расте = όπου πατήσει Τούρκος, χορτάρι δε φυτρώνει	
куд сви Турци ту и мали Мујо *ακολουθώ το ρεύμα / τη μάζα	беспослен Мујо фишеке савија *όποιος έχει πολύ πιπέρι βάζει και στα λάχανα
рука руци, нисмо Турци! /	

Из примера се увиђа да и ови фразеологизми припадају нултој категорији еквиваленције, осим у једном примеру, који је и општи балкански:

καπνίζω σαν Τούρκος / Αράπης / φουγάρο
пушити као Турчин

41 У том смислу довољно је видети њихов попис дат на следећим интернет страницама: <http://www.patris.gr/articles/72919?PHPSESSID#.VIZSEtIvcrg>, http://paleochori-lesvos.blogspot.rs/2014/03/blog-post_20.html.

42 Ово је наш слободни превод, а смисао овог фразеологизма је донекле подударан са „само мртав Индијанац је добар Индијанац“.

Уједно, у грчком смо забележили и свега два фразеологизма с етнонимом Арапин чији су преводни еквиваленти у српском неподударни:

έχω αράπικο πείσμα	Τον Αράπη κι αν το πλένεις, το σαπούνι σου χαλάς
*бити тврдоглав као мазга	*вук длаку мења, али ћуд никада

8. Турцизми као презимена у грчком и српском језику

Као још један заједнички именитељ за грчки и српски језик јесте и присуство једног знатног броја презимена турског порекла у оквиру ког уочавамо четири поткатегорије:

а) презимена настала на основу одређеног занимања су у оба језика широко заступљена:

Abadžić	Αμπατζής (< абација = сукнар)	Barjaktarević	Μπαϊρακτάρης (< zastavnik)
Kujundžić	Κουγιουντζής (< kujundžija)	Lagumdžić	Λαγουμτζής
Mutavdžić	Μουταφτσής (< мутавџија)	Subašić	Σουμπάσης (< subaša)
Terzić	Τερζής (< krojač)	Tufegdžić	Τουφεζής (< puškar)
Halvadžić	Χαλβατζής (< halvadžija)	Hadžić	Χατζής (< hadžija)
Фишековић	Φουσέκης (< fišek = набој)	Тутоновић	Τουτούνης (< tütün = дуван)

б) презимена која указују на какву физичку особину су заступљена у релативно мањем броју у оба језика:

Abrašević	Αμπράσης (< „који је пегавог лица“)	Burnazović	Μπουρνάζος (< „носоња“) ⁴³
Jaramaz	Γαραμάζης (< „непристојан“)	Šebek	Σεμπέκος (< „ружан“)
Selimović	Σελιμάς (< „здрав“) ⁴⁴	Topalović	Τοπαλής (< „хром“)
Šišmanović	Σισμάνης (< „дебео“)		

43 Упоредити са српским презименима: Носоџин, Носовић, Носић.

44 Упоредиво са српским: Здравковић, Здравих.

Презиме Делијанов, које је врло често код Бугара и Македонаца, док се ређе сусреће код Срба у варијанти Делијановић, ушло је преко грчког у коме је оно сложеница (Δεληγιάννης), пошто садржи турски придев deli (= „луд, умоболан“) и грчки апелатив Јанис (Γιάννης), што би у преводу било „Лудојанић“.

в) презимена изведена од различитих турских речи:

Amidžić	Αμιτζής (< amca = „ујак“)	Aslanović	Ασλάνης (< aslan = „лав“)
Bulut	Μπουλούτης (< bulut = „облак“)	Kenderić	Κεντέρης (< keder = „туга“)
Peškir	Πεσκέση (< peşkeş)	Sandiković	Σαντικός (< sadik = „веран“)
Seferović	Σεφέρης (< sefer = „пут, путовање“)	Tokić	Τόκα (< toka = копча)
Zorbić	Ζορμπάς (< zorba = „тираин, деспот“)		

г) презимена изведена од етнонима Турчин и Арапин су у оба језика релативно добро заступљена, посебно када је реч о деривацији с етнонимом Турчин, док се то не може рећи за презимена с етнонимом Арапин у српском:

етноним Турчин		етноним Арапин	
Турк*	Τουράκης	Араповић	Αράπις
Туркман*	Τουρκίδης	Арапчић	Αραπίδης
Туркмановић	Τουρκογιάννης		Αραπλής
Турковић	Τούρκογλου		Αραπογλίδης
Турчиновић	Τουρκολιάς		Αράπογλου
Турчин	Τουρκομάνης		Αραβίδης
Турчић	Τουρκομενής		Αράβογλου
Турко ⁴⁵			

45 Презимена означена звездицом се веома ретко јављају и то само код Хрвата.

9. Уместо закључка

Као крајња последица вишеструких и вишевековних друштвених, економских и културних утицаја, турцизми у грчком језику представљају један посебан лексички слој који је задржан све до наших дана. Њихов утицај на грчки, као и на све балканске и друге језике, може се посматрати као својеврсни „лексички земљотрес“ који је, у протоку времена, постепено богатио њихове вокабуларе, пре свега живог народног језика, како у глобали тако и у појединостима.

Наша контрастивно-компаративна анализа је показала у грубим цртама да је степен подударности између грчких и српских фразеологизама релативно висок, мада је он много више изражен између грчког и турског језика. Осим једног релативно малог процента, сви грчки фразеологизми који садрже турцизам немају свој одговарајући преводни еквивалент у српском, те отуда говоримо о њиховом нултом степену како семантичке, тако и структуралне еквиваленције.

Што се тиче данашњих политичких и етничких односа између Грка и Турака, може се рећи да нису на високом нивоу, будући да су и даље оптерећени јаком историјском позадином. Чињеница је да данас не постоји негативан став Грка према турским позајмљеница у њиховом језику. Штавише, како су ове речи потпуно инкорпориране (и фонетски и морфолошки) у грчки језик, не сагледавају се више као туђице. Једна од последњих великих лингвистичких промена које су се догодиле безмало преко ноћи је промена именовања турске кафе у грчку (ελληνικός καφές). До 1974. године у Грчкој се могла наручити и попити турска кафа у готово сваком ресторану, али од турске инвазије на северни део Кипра, као природна реакција на догађај, израз „турска кафа“ је замењен „грчком кафом“.

У оба језика турцизми се у оквиру ФЈ показују као стабилне лексичке јединице и због тога не могу бити лако замењене одговарајућим домаћим речима. Ово хоће рећи да су фразеологизми са турцизмима као компонентом били и остали изузети од језичког пуризма, с обзиром на то да свака промена било ког члана унутар фразе доводи до нужне промене њеног значења.

Језик је, уопштено говорећи, жива супстанца коју је тешко контролисати, посебно када је у питању укрштање језика, односно о ало-

плотским утицајима путем којих се преносе бројни елементи културе и цивилизације из једне нације у другу. Према мишљењу Бахтина (Bakhtin, 1981, 1986), позајмљена реч не може бити само чиста статичка јединица са њеним јасно одређеним (тј. страним) идентитетом. Напротив, она је врло динамичан ентитет који прилично лако проналази своје ново одредиште (тј. нов језик), истовремено покушавајући да се прилагоди што је брже могуће свом новом језичком окружењу и да себи одреди ново значење или нова значења. Зато многи лингвисти мисле да је реч (или било која реч, без обзира на њено порекло) никада није „готова“ (Voloshinov, 1973: 79ff; Linell, 1996: 205-206; Greenall, 2002:234ff).

Литература

- Дёрфер, Г. (1986). *О языке туннов*. Москва: Зарубежная тюркология.
- Ћинђић, М. (2013). *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)* (необјављена докторска теза). Београд: Филолошки факултет. (доступно на следећој интернет страници: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:9458/bdef:Content/get>).
- Мутавцић, П. (2009). *Крајка њовесѝ о Грчкој (Сѝара Хелага - Византија - Савремено и ново доба)*. Београд: ИК Јасен.
- Острогорски, Г. (1996). *Историја Византије*. Београд: Просвета.
- Ресо, А. (2007). *Radovi o turcizmima*. Izabrana djela, knj. 5. Sarajevo: Bosansko filološko društvo i Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- Шене, Ж., Флизен, Б. (2010). *Византија. Историја и цивилизација*. Београд: Clio.
- Танасковић, Д. (1983). „Социолингвистички аспекти идеологизације позајмљеница“. У: *Језик у савременој комуникацији*. Д. Вуловић – З. Стојиљковић (ур). Београд, 95-116.
- Танасковић, Д. (2008). Исламско у књижевности и култури балканских народа. *Летопис Машице српске*, књига 482, свеска 4 (2008), 675-704.
- Ћоровић, В. (2001). *Историја Срба* (6. Издање). Ниш: Зограф.

- Bakhtin, M. (1981). *The dialogic imagination*. Translated by Caryl Emerson & Michael Holquist, edited by Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M. (1986). *Speech genres and other late essays*. Translated by Vernon McGee, edited by Caryl Emerson & Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. Chicago: University Chicago Press.
- Brass, P. (2005). *Language, religion and politics in North India*. Lincoln, NE: iUniverse Inc.
- Greenall, A. (2002). *Towards a socio-cognitive account of flouting and flout-based meaning* (Unpublished doctoral dissertation). Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- Inalci, H. (2003). *The Ottoman Empire. Classical Age 1300-1600*. London: Phoenix Press.
- Kazazis, K. (1972). The Status of Turkisms in Present-day Balkan languages. In: H. Birnbaum – S. Vryonis (eds.), *Aspects of the Balkans*. The Hague: Mouton, 87-116.
- Linell, P. (1996). *Approaching dialogue. Talk and interaction in dialogical perspective*. (Arbetsrapporter från Tema K 1996:7.) Linköping: Linköpings universitet, Department of Communication Studies.
- Noel, M. (1996). *Bosnia: A Short History*. New York: New York University Press.
- Paul, H. (1886). *Prinzipien der Sprachgeschichte* (zweite Auflage). Halle: Max Niemeyer (<https://archive.org/stream/prinzipiendersp01paulgoog#page/n3/mode/2up>).
- Voloshinov, V. (1973). *Marxism and the philosophy of language*. London: Harvard University Press.
- Wilkinson, J. (1843). *Modern Egypt and Thebes: Being a Description of Egypt; Including the Information Required for Travellers in that County*. Volume 1. London: J. Murray.
- Ye'or, B. (2002). *Islam and Dhimmitute: Where Civilizations Collide*. Fairleigh Dickinson University Press.
- Βασδραβέλλης, Ι. (1970). *Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν* (β' έκδοση). Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών/Society for Macedonian Studies.
- Δημάση, Μ, Νιζάμ, Α. (2004). *Το κοινό λεξιλόγιο της ελληνικής και της τουρκικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.

- Διζικิริκής, Γ. (1975). *Να ξετουρκέψουμε τη γλώσσα μας: Δοκίμιο για την απαλλαγή της νεοελληνικής από τις λέξεις που έχουνε τουρκική προέλευση*. Αθήνα: εκδ. Αγκυρας.
- Ζολώτας, Α. (1995). *Η Εθνική Τραγωδία*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίας Διοικήσεως.
- Κιτσίκης, Δ. (1993). *Ιστορία του ελληνοτουρκικού χώρου από τον Ε. Βενιζέλο στον Γ. Παπαδόπουλο*. Αθήνα: εκδ. Εστία.
- Κουμανούδης, Σ. (1900). *Συναγωγή νέων λέξεων υπό λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*. Τόμος 2^{ος}. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή.
- Λεβενιώτης, Γ. (2008). Η συνθήκη ειρήνης Ρωμανού Δ' Διογένη και Alp Arslan μετά την μάχη του Μαντζικέρτ (Αύγουστος / Σεπτέμβριος του 1071). *Βυζαντικά* 27 (2008), 167-199.
- Λυκούρης, Ι. (1954). *Η διοικήσεις και δικαιοσύνη των τουρκοκρατούμενων νήσων: Αίγινα - Πόρος - Σπέτσαι - Ύδρα κλπ., επί τη βάσει εγγράφων του ιστορικού αρχείου Ύδρας και άλλων*. Αθήνα: Παράρτημα Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Μήλλας, Η. (2007). *Κατάλογος Κοινών Ελληνικών και Τουρκικών Λέξεων, Εκφράσεων και Παροιμιών*. Αθήνα: εκδ. Παπαζήσης.
- Χατζιδάκις, Γ. (1905). *Μεσαιωνικά και Νέα ελληνικά*. Τόμος 1^{ος}. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρασλή.

Сажтографија

- http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/
- http://users.uoi.gr/gramisar/istorias_neoteron_chronon/pdfs_docs/nikolaou_ear_uliko_2013_14.pdf#page=9&zoom=auto,-48,842
(приступљено 25.11.2015)
- <http://www.patris.gr/articles/72919?PHPSESSID#.VIZSEtIvcrg>
(приступљено 25.11.2015)
- http://paleochori-lesvos.blogspot.rs/2014/03/blog-post_20.html
(приступљено 25.11.2015)
- <http://dictionary.reference.com/browse/fakir> (приступљено 26.11.2015)

Predrag Mutavdžić
Vojkan Stojičić
Anastassios Kampouris

Summary

GREEK IDIOMATIC EXPRESSIONS CONTAINING TURKISH LOANWORDS AS A COMPONENT AND COUNTERPART EQUIVALENTS THEREOF IN SERBIAN

One of the most important and evident impacts of the Turkish language on all Balkan languages could be best seen in their contemporary vocabularies. This influence which was very strong and which lasted for several centuries cannot be absolutely neglected. The vocabularies of the Modern Balkan languages do contain a great number of Turkish-Oriental words which are even today in active use both in colloquial communication and in literature. During the course of time many of these adopted and already domesticated lexical units, in the Balkan peninsula generally known simply as „Turkish words“, became integral parts of a vast variety of idiomatic expressions in Modern Standard Greek. Therefore, the main purpose of our paper is to give an informative and clear overview of these expressions and to compare them with corresponding Serbian translational equivalents. Bearing in mind that the Modern Greek language contains as many as 700.000 words, we would like to point out that there are no corresponding synonyms to all Turkish loanwords in Greek idiomatic expressions which means that these lexical components are steady and, hence, unchangeable. Unlike the Greek and Albanian languages, in Modern Standard Serbian, which is also a member of the Balkan Sprachbund, one can observe a lesser number of idiomatic expressions containing Turkish loanwords.

Keywords: contrastive analysis, Modern Greek language, Serbian language, phraseology.